

Elewacyjne wyprawy szlachetne w budownictwie międzywojennego Krakowa. Estetyka, ochrona, konserwacja

Monika Bogdanowska

*Zakład Rysunku, Malarstwa i rzeźby, Wydział Architektury,
Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, e-mail: mimer0@interia.pl*

Streszczenie: Artykuł porusza problematykę ochrony zewnętrznych wypraw tynkowych z okresu międzywojnia. Temat ten, wobec intensyfikacji prac remontowych, nowych środków i metod renowacyjnych oraz stopniowej degradacji zasobu zasługuje na szczególną uwagę. Mimo starań podejmowanych przez środowiska konserwatorów i architektów, społeczna świadomość wartości architektury modernistycznej jest bardzo niska, stąd jej niszczenie i żywiołowe przekształcenia. Nie istnieją także mechanizmy prawne ani administracyjne, które mogłyby skutecznie przeciwdziałać tym procesom.

Słowa kluczowe: modernizm, tynki szlachetne, ochrona, konserwacja.

1. Wprowadzenie

W dobie modernizmu architekci zrezygnowali z bogactwa środków formalnych na rzecz prostoty. Podkreślenie artykulacji elewacji polegało na wprowadzaniu prostych gzymsowań, wysunięciu partii cokołu, delikatnym akcentowaniu obramień. Motywy rzeźbiarskie pojawiały się sporadycznie, najczęściej w obrębie portalu, a odstępstwa na rzecz dekoracyjności miały charakter lokalny [1]. Restrykcyjne użycie dekoru okazało się inspiracją do grania kolorem i fakturą ścian, stąd istotnym środkiem estetycznego wyrazu budowli stały się powierzchnie tynkowane, jak również towarzysząca architekturze zieleń (Fot. 1).

Fot. 1. Tzw. „Mały Berlin” w zachodniej dzielnicy miasta. Wszystkie zdjęcia w tekście: M. Bogdanowska, 2017

Przy wyważonym sposobie dekorowania najdrobniejsza zmiana wpływa na odbiór całości. Ponure, ciemnoszare dziś ściany modernistycznych obiektów są zafalszowaniem intencji architektów: pod warstwami brudu kryją się barwy i przemyślnie fakturowane powierzchnie. Dzięki stosunkowo krótkiemu okresowi, który upłynął od powstania tynków, dysponujemy obszernym materiałem źródłowym, dotyczącym stosowanych technik i technologii¹.

2. Technika i technologia

Poprawnymi technologicznie określeniami warstw, które stanowią temat niniejszego artykułu są: „tynk/ wyprawa szlachetna” i „wyprawa kamieniarska” – takiej nomenklatury używa Jerzy Nechay w swoim podręczniku [2]. Zagadnienia dotyczące składu zapraw zostały już dość dokładnie opisane [3] [4].

Warto podkreślić, że tynkowanie elewacji było w modernizmie międzywojennym niejednorodne: wyprawa kamieniarska wprowadzana była w partii przyziemia, w gzymsach, obramieniach otworów, wreszcie w pasach okien dla podkreślenia artykulacji poziomej (Fot. 2). Kondygnacje górne tynkowano zaprawą szlachetną. Ważną cechą było barwienie zapraw w masie.

Inną istotną cechą było stosowanie na masową skalę zapraw gotowych. Poszczególne wytwórnie wprowadzały własne nazwy i receptury; podstawowymi składnikami zapraw były: cement portlandzki, wapno hydratyzowane lub hydrauliczne, pigmenty mineralne, mączki kamienne, piasek. Efekty połyskiwania uzyskiwano przez dodatek łyszczyków, tłuczonego szkła, macicy perłowej, węgla krzemu.

Fot. 2. Czarne terazzo użyte w pasie cokołu, z białego wykonano posadzkę, powyżej czerwony tynk kamieniarski

Mieszanki wypełniaczy mineralnych pozwalały uzyskiwać bogactwo tonacji naturalnego kamienia: ugry, „puzzolany”, róże, zielenie, ale też biele, szarości i czernie. Istotnym wyróżnikiem powierzchni tynkowanych jest staranne i zróżnicowane opracowanie faktury, a na szczególne podkreślenie zasługuje wykończenia wypraw kamieniarskich ryflowaniem (Fot. 3).

¹ Za zainteresowanie tematyką konserwacji tynków doby modernizmu pragnę podziękować dr. hab. inż. arch. Robertowi Hirschowi – konserwatorowi miejskiemu Gdyni, który podczas szkoły letniej w 2016 roku organizowanej przez PKN ICOMOS zapoznał uczestników z tą problematyką.

Fot. 3. Ryflowane tynki kamieniarskie

3. Główne rodzaje uszkodzeń tynków

Powszechnie występujące, silne zbrudzenie ma na ogół charakter niejednorodny, tak w obrębie poszczególnych elewacji i ich części, jak i samej struktury warstw². Nawarstwienia powierzchniowe są słabo zespolone i tłuste, pod nimi znajdują warstwy mocno, chemicznie związane z tynkiem, powstające na skutek wypłukiwania spoiwa.

Powszechnym uszkodzeniem są rozległe, często niewidoczne, odspojenia oraz rozwarstwienia ujawniające podłoże, spowodowane większą porowatością muru akumulującego wodę i sole. Czasem występują się spękania, jednak zasadniczą cechą wypraw międzywojnia jest ich zaskakująco dobry stan zachowania.

Najpoważniejsze zniszczenia tynków są wynikiem celowych przekształceń związanych z pracami termomodernizacyjnymi, malowaniem elewacji, przekuciami, montażem nośników informacji wizualnej, wreszcie, z wandalizmem (Fot. 4).

Fot. 4. Pokrycie styropianem powoduje zatracenie pierwotnej artykulacji ściany i prowadzi do utraty cech stylowych. Gładkie powierzchnie zachęcają do dewastacji

² Informacje od mgr szt. kons. Natalii Soran-Maluty.

4. Problemy ochrony i zabiegi konserwatorskie

Charakterystyczne rodzaje uszkodzeń (zabrudzenie i ubytki) powodują, że w przypadku wypraw modernistycznych dwa zabiegi mają szczególne znaczenie: czyszczenie i uzupełnianie ubytków. Do czyszczenia zalecana jest metoda strumieniowo-ścierna na sucho z użyciem delikatnych ścierniw (np. mikrokulek szklanych), jest ona jednak czasochłonna i kosztowna³. Dlatego powszechnie zastępowana jest myciem hydrodynamicznym z użyciem piasku kwarcowego, które może prowadzić do wypłukania warstwy wierzchniej. Stosowanie tej metody w czyszczeniu zabytkowych tynków szlachetnych powinno zostać zabronione.

Przy grubych nawarstwieniach, stosuje się wstępne czyszczenie suchą parą, dzięki czemu łatwo zredukowane są tłuste frakcje. Czarną patynę usuwa się metodami chemicznymi. Najczęściej stosowane są gotowe pasty tiksotropowe, których konsystencja ułatwia utrzymywanie substancji na powierzchni pionowej. Czyszczenie chemiczne uzupełniane jest metodami mechanicznymi, a końcowe doczyszczenie może wymagać ponownego użycia pary. Inną metodą jest czyszczenie suchym lodem, jednak w przypadku mocno związanych, grubych nawarstwień metoda ta może być mało skuteczna.

Odspojenia są usuwane i dopełniane nowym tynkiem. Na tym etapie pojawiają się typowe problemy renowacji wypraw szlachetnych. Pierwszym jest to, czy uzupełniać tylko wybrane obszary, czy lepiej usunąć tynk z całej powierzchni. Uzupełnienia są widoczne, metodę można uznać za wskazaną przy niewielkich ubytkach. W drugim przypadku oryginalny tynk ulega zniszczeniu. Rekomendowane jest wykonanie „kopii” tynku, a więc przygotowanie masy tynkarskiej dobranej indywidualnie w oparciu o szczegółowe badania fizyko-chemiczne pobranych próbek oryginału.

Fot. 5. Podczas remontu zachowano oryginalne tynki wraz z ich wojennymi uszkodzeniami. Zdarzają się próby scalenia uzupełnień tynku kamieniarskiego – pozytywny przykład poszanowania historycznego wystroju

³ Za cenne uwagi oraz informacje na temat prowadzonych prac dziękuję konserwatorkom mgr szt. kons. Bożenie Bobie-Dydze i mgr szt. kons. Małgorzacie Widze, mgr szt. kons. Natalli Soran-Maluty.

W przypadku uzupełnień pojawia się problem scalenia kolorystycznego (Fot. 5). I znowu, można podjąć próbę scalenia tylko uzupełnionych powierzchni, przy czym zadowalający efekt estetyczny jest trudny do osiągnięcia (należy wziąć pod uwagę także zmiany barwy zachodzące w miarę upływu czasu). Dlatego przemaslowuje się całą powierzchnię, dzięki czemu elewacja odzyskuje jednolity, gładki wygląd. Powszechnie stosuje się farby krzemianowe, charakteryzujące się dobrą elektrostatycznością, elastycznością i trwałością. Przemalowanie elewacji, choć daje oczekiwany efekt świeżości, nie jest rozwiązaniem idealnym, gdyż nieodwracalnie zmienia historyczny tynk.

5. Wnioski

Tynk uznawany jest za warstwę o funkcji czysto technicznej. Głównym oczekiwaniem jest, by dobrze chronił ściany, oraz by był równy i jednolity. Sprzyja to decyzjom o termomodernizacji i malowaniu wypraw szlachtetnych, przyczyniając się do ich nieodwracalnych zniszczeń i radykalnych zmian autorskiego wyglądu historycznych elewacji. Mimo propagowania potrzeby ochrony budownictwa modernizmu pragmatyka konserwatorsko-renowacyjna zdaje się podążać własną ścieżką [5], [6]. Obserwujemy rozdźwięk między oczekiwaniami właściciela/ inwestora i wykonawcy prac, a pryncypiami konserwatorskimi. Nie można godzić się na przekształcenia nieodwracalnie zmieniające historyczny charakter i wygląd obiektu.

Zasób budownictwa doby międzywojnia nie został do końca rozpoznany. Żywiołowo prowadzone prace remontowe zmieniły na zawsze charakter wielu obiektów, inne zaś kryją się pod warstwami brudu. Pozostaje nadzieja, że wzrost świadomości walorów architektury międzywojnia przyczyni się do jej lepszej ochrony.

Literatura

- [1] Żychowska M.J. *Między tradycją a awangardą. Problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych*. Monografia nr 113, Kraków, Wyd. Politechniki Krakowskiej, 1991.
- [2] Nechaj J. *Wyprawy szlachtetne i kamień sztuczny*. Państwowe Wydawnictwo Techniczne, Arkady 1951.
- [3] Karaszkievicz P. *Tynki Szlachtetne*. Renowacje i zabytki 2 (2011) 140–148.
- [4] Płuska I. *Zabytkowe tynki, Kolorystyka zabytkowych elewacji od średniowiecza do współczesności. Historia i konserwacja*. Materiały międzynarodowej konferencji z okazji 30-lecia wpisu Starego Miasta w Warszawie na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Warszawa 22–24 września 2010, Warszawa 2010, 301–316.
- [5] Wydawnictwa konferencyjne z cyklu: *Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni. Architektura XX wieku do lat sześćdziesiątych i jej ochrona w Gdyni i Europie, cz. I–V*, Urząd Miasta Gdyni, Gdynia 2007, 2009, 2012, 2014, 2016.
- [6] Hirsch R. *Ochrona i konserwacja historycznej architektury modernistycznej Gdyni: Zarys problematyki*. Politechnika Gdańska, 2016.

Stucco in mid-war Cracow architecture. Esthetic, conservation, protection

Monika Bogdanowska

*Department of Drawing, Painting and Sculpture,
Tadeusz Kosciuszko Cracow University of Technology, e-mail: mimero@interia.pl*

Abstract: This paper discusses selected issues concerning protection and conservation of rendered surfaces in buildings erected during the mid-war period. The topic has previously been visited by scholars, however increased renovation work, new materials introduced to conservation practice and gradual degradation bring about a threat to this resource. Still, the Modernist architecture of the mid-war era has not been widely recognised. Uncontrolled adaptive use projects (such as the addition of thermal insulation, general renovation and the refreshing of façades) have caused irreversible damage to these historic structures.

The area of research covers Cracow and buildings erected mainly during the 1930's. Case studies and interviews with art restorers allow the presentation chief causes of damage, state of conservation along with core dilemmas and contemporary practice for conservation and renovation of Modernist stuccos. The need of overall protection of the resource is suggested in conclusion.

Keywords: Modernism, stucco, protection, conservation.